

Kaasav eelarvestamine

Käsiraamat koolidele

2021

Kaasav eelarvestamine on osalusdemokraatia tööriist, mille käigus antakse õpilastele võimalus otsustada osakese koolieelarve üle. Pikemas perspektiivis on antud mehhaniismi eesmärk tõsta noorte kodanikuaktiivsust, arusaamist demokraatlikest protsessidest ning seeläbi vähendada võimu kuritarvitamist erahuvides ehk korruptsiooni.

2020/2021 õppeaastal viisid vabaühendused Korruptsionivaba Eesti ja Eesti Koostöö Kogu läbi pilootprojekti koos nelja eriilmelise kooliga üle Eesti. Antud käsiraamat on kogum nii rahvusvahelistest kui Eesti praktikatest ning on mõeldud kasutamiseks õpetajatele ja koolidele, et toetada kaasava eelarvestamise läbiviimist.

Ühing Korruptsionivaba Eesti (KVE) on avalikes huvides tegutsev mittetulundusühing, mille eesmärk on tegeleda korruptsiooni ennetamisega, tõsta Eesti elanikkonna korruptsioniteadlikkust ja tegutseda Eesti ühiskonna läbipaistvuse ja demokraatia edendamise nimel. KVE on rahvusvahelise korruptsionivastase organisatsiooni Transparency Internationali akrediteeritud esindaja Eestis.

Võta meiega ühendust!
MTÜ Korruptsionivaba Eesti - info@transparency.ee
SA Eesti Koostöö Kogu - info@kogu.ee

Autor Carina Paju (Korruptsionivaba Eesti)

Abistasid Kadri Org (Eesti Koostöö Kogu) ja
Eugen Elison Kask

Illustreeris Ave Taavet

Kirjastas MTÜ Korruptsionivaba Eesti

Projekti rahastas Põhjamaade Ministrite Nõukogu

ISBN 978-9916-4-0796-7 (pdf)

August 2021

Sisukord

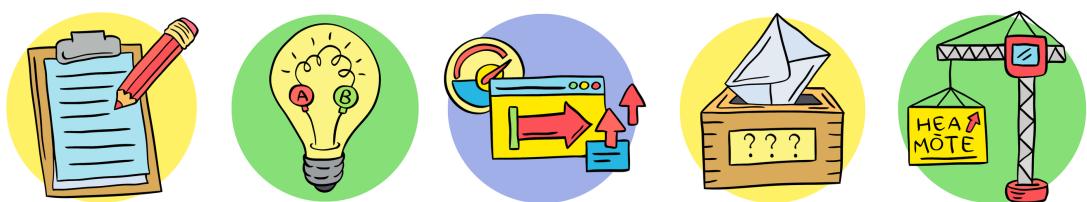
Mis on kaasav eelarvestamine?	6
Milleks viia kaasavat eelarvestamist läbi koolis?	7
Milleks üldse koolis tegeleda demokraatlike väärustuste arendamisega?	9
Milliseid ideid õpilased välja pakuval?	11
Tagasiside õpilastelt	12
 Kuidas kaasavat eelarvestamist läbi viia?	 13
Ettevalmistus	13
Ideekorje ehk mõttetalgud	16
Ideede arendamine	17
Hääletamine	17
Elluviimine	19
 Projekti kokkuvõtete tegemine	 20
Võimalikud edasiarendused - julge katsetada!	21
Näidisanteet ideede esitamiseks	22
Anonüümse tagasisideestamise küsimustiku näidis õpilastele	23

Mis on kaasav eelarvestamine?

Kaasav eelarvestamine sai 1989. aastal alguse Brasiilia kohalikust omavalitsusest Porto Alegre, kui elanikele anti esmakordsest võimalus otsustada selleks spetsiaalselt eraldatud eelarve osa üle. Eestis on kaasavat eelarvestamist rakendanud üle 30 kohaliku omavalitsuse, nende seas näiteks Tartu, Pärnu, Keila ja Viljandi linn ning Elva, Kohila, Hiiumaa ja Viimsi vald. Ettevõtmise aluseks on omavalitsuse valmidus seada eelarvest kõrvale osa, mille kasutamisele saavad ideid esitada kõik elanikud. Eraldatud summa kõigub Tallinna 800 000 ja Tartu linna 200 000 eurost näiteks Elva 45 000 ja Kohila 15 000 euroni. Tihti võetakse eesmärgiks eelarve raames toetada ka rohkem kui üht ideed, lähtudes häälte lugemisel piirkondade proportsioonist või määrates eelarve sees ette eraldi piirkondade eelarved. Nii tagatakse, et kaasa saavad rääkida ka väiksemad kohad, kes haldusreformi järel näiteks mõne suurema üksusega liideti.

Kohalikes omavalitustes on üldjoontes paika pandud, et pakutud ideed peavad pakkuma avalikku hüve ja olema kõigile kasutatavad, kusjuures omavalitsusele ei tohiks hiljem tekkida ebamõistlikke hooldamis- või remondikulusid.

Kodanike poolt projektiks vormistatud ideed pannakse lõpuks hääletusele, andes inimestele võimaluse kodukandi arengus kaasa rääkida. Seega on kaasava eelarvestamise puhul tegu demokraatia ja kaasamise tööriistaga: protsessi kaudu saavad elanikud osaluskogemuse ning parema arusaamise, kuidas linna eelarve, otsustus- ja osalemisprotsessid toimivad.

Kava
loomine

Idee-
korje

Ideede
arendamine

Hääletä-
mine

Ellu-
viimine

Milleks viia kaasavat eelarvestamist läbi koolis?

Koolis saadud kogemused mõjutavad otseselt seda, kuidas noor tajub ennast ümbritsevat maailma. Selleks, et Eestis oleks tulevikus aina enam aktiivseid kodanikke, on oluline, et koolist saadud kogemused toetaksid noori demokraatlike oskuste ja väärustega. Üheks selliseks tööriistaks ongi kaasav eelarvestamine.

Koolis läbiviidava kaasava eelarvestamise eesmärk on, et õpilased lihtsalt ei õpiks koolis teoreetiliselt, mis on demokraatia, vaid saaksid ka päriselulise kaasa rääkimise ja koos otsustamise kogemuse.

” Ei tasu karta, et õpilastel pole ideid, mida paremaks või toredamaks teha! Ka täiesti uues koolis.

Lisaks päriselulisele demokraatiakogemusele saavad õpilased praktiseerida projektijuhtimise, läbirääkimise, omavahelise koostöö, eelarve koostamise, kampaania loomise jt ülekantavaid oskusi.

Selleks, et kaasava eelarvestamise ideid koolis arendada ja hääletamisele välja pakkuda, on tarvis, et

- õpilased teksid omavahel koostööd (ülesannete jaotus, kompromisside leidmine)
- oskaksid küsida ja vastu võtta tuge koolipoolselt mentorilt
- suhelda ettevõtetega hinnapakkumiste osas

- korraldada kampaania, mis tekitaks koolipere liikmetes soovi ühiselt idee poolt hääletada ning
- kui nii on ette nähtud, viia võidu puhul idee koostöös kooliga ka ellu.

Oluline osa projekti juures on eduelamus ning reaalne silmaga nähtav ja käega katsutav tulemus. Koostöötegevus loob eeldused tugevama kooli kogukonna tekkeks ning kodanikuühiskonna arenguks, mille aluseks on head omavahelised suhted ning koostööpraktikad.

2020/2021 õppeaastal viisid MTÜ Korruptsionivaba Eesti ning SA Eesti Koostöö kogu läbi esimese koordineeritud projekt, mille raames viis kaasavat eelarvestamist läbi neli kooli üle Eesti: Tartu Annelinna Gümnaasium, Rapla Gümnaasium, Keeni Põhikool ja Tallinna Rahumäe Põhikool. Vähemalt osalt tesotati projekt kõikides koolides distantsõppel. Kolmes koolis hinnati ka kaasava eelarvestamise mõju, mõõtes küsimustiku kaudu õpilaste teadlikkust ja suhtumist osalemise teemadel enne ja pärast projekti.

Hindamise tulemusena nägime, et kaasav eelarvestamine mõjutab otseselt seda, milline on õpilaste teadlikkus ja soov koolielus kaasa rääkida. Kolme kooli peale, kus hindamist läbi viidi, nägime, et:

+15%

Koolielus aktiivselt osalevate
õpilaste arv kasvas projekti järel
15% ning paranesid teadmised
sellest, kuidas kooli
otsustusprotsessides osaleda.
Lisaks tõusis 19% õpilaste arv,
kelle arvates õpilasi **alati või**
****tihti** kooli jaoks oluliste otsuste**
tegemisse **kaasatakse.**

Projektiga kasvas 70% õpilaste arv, kes saavad **kooli eelarve** koostamisest piisavalt või väga hästi aru. Samuti muutus õpilaste jaoks olulisemaks, et neil oleks **võimalus** kooli eelarve üle otsustada.

7 õpilast kümnest tahaks, et kaasav eelarvestamine nende koolis **korduks**, kusjuures neist neli tahaks, et see toimuks igal aastal. Samuti **soovitaks** 7 õpilast kümnest kaasavat eelarvestamist ka teistele õpilastele.

Selgelt on ka näha, et õpilaste jaoks, kes kaasavas eelarvestamises aktiivselt osalesid, on kooli osalusprotsessides osalemine, nagu kooli eelarve üle otsustamine, muutunud olulisemaks. Lisaks õpilased, kelle idee pääses lõpphääletusele, said pärast projekti endi sõnul kordi paremini aru kooli eelarvest, võtsid aktiivsemalt osa hääletamisest ning soovitaksid eakaaslastele oma kooli ja kaasavat eelarvestamist rohkem, kui vähem osalenud õpilased.

Kaasava eelarvestamise osana pakub Eesti Koostöö Kogu kõikidele koolidele tasuta kasutamiseks e-platvormi <https://kaasavkool.rahaalgatus.ee/>. Igale koolile saab luua oma pesa, kuhu õpilased saavad üles laadida oma ideed ning kus on võimalik läbi viia e-hääletamist tänapäevaste e-riigi vahendite ehk ID-kaardi, Mobiil-ID või Smart-IDga. Eestis tihtipeale eeldatakse, et noortel on kõrgelt arenenud digipädevused muuhulgas ka infoühiskonnas aktiivse kodanikuna toimimiseks ja demokraatlikes protsessides osalemiseks. Sotsiaalteadlaste ja õpetajate sõnul on koolinoorte digipädevuste tase aga väga varieeruv. E-platvormi digilahenduste kasutamise kaudu saavad noored võimalikult päriselulise digipädevuste arendamise ja rakendamise kogemuse, millest tulenevaid oskusi saavad nad rakendada edaspidi ka kohaliku ja riigi tasandi osalusprotsessides.

Milleks üldse koolis tegeleda demokraatlike väärustute arendamisega?

Tugeva demokraatia all peame antud juhul silmas, et ühiskonnas on kaitstud neli sammast: vabad ja õiglased valimised, tugevad ja iseseisvad institutsioonid, poliitilised õigused (nt õigus meelt avaldada, protestida) ja kodanikuõigused (nt ligipääs õiglasele kohtupidamisele). Kui mõni nendest on nõrk, seisab ka demokraatia kujundlikult soisel maal. Alati ei saa öelda, et demokraatlikud protsessid oleksid mugavad või kiired, kuid ometi tähendab see, et kõik kodanikud saavad soovi korral otsustamises kaasa rääkida ning otsuseid mõjutada.

Selleks, et noored julgeksid osaleda, on tarvis teadmisi, kuidas seda teha, kuid sellest ehk olulisemgi on kogemus, et ühe inimese hääl loeb. Kuigi instinktiivselt võiks arvata, et põlvkondade vahetumisega muutub Eesti ühiskond, ärikultuur ja poliitika aina ausamaks, eetilisemaks ja demokraatlikumaks, näitavad uuringud, et noorte tegelik teadlikkus ja suhtumine liiguvad pigem teises suunas.

22.1%

noortest leiab, et korruptsioon on tolereeritav praktika juhul, kui valitsemine on efektiivne.

2021. aasta globaalsest korruptsionibaromeetrist ilmneb, et Eesti noorte eagrupp (15-29-aastased) on küsitluse järgi vanemate inimestega võrreldes kõige sallivam korruptiivse käitumise osas juhul, kui see toob kaasa tõhusa valitsemise ja head tulemused. Samas on noored vanematest inimestest pessimistlikumad selle osas, et valitsus nende häält ja arvamusi kuulda võtab. Justiitsministeeriumi 2016. aastal läbiviidud uuringust ilmnes, et noored tolereerisid korruptsiooni rohkem, kuid tundsid seda halvemini ära kui vanemad eagrupid. Seega – Eesti noored ei tee korruptsioonil ja mittekorruptsioonil hästi vahet ning valitsejaid nähakse kui endast kaugel olevat instantsi, mille tegemisi ei saa nemad mõjutada ja kellel on voli eesmärgid saavutada vahendeid valimata.

Oluline on see antud juhul seetõttu, et korruptsiooni leviku ning demokraatia tugevuse vahel on statistiline korrelatsiooni: ühiskondades, kus on tugev demokratia, esineb vähem võimu erahuvides ärakasutamist ehk korruptsiooni. Mida tugevamad on isiku-, sotsiaalsed ja poliitilised vabadused, õigusriiklus ning mida aktiivsemad ja teadlikumad kodanikud, seda keerulisem on korruptsioonil kontrollimatult vohada.

Transparency Internationali läbiviidud uuring näitab ka, et mida rohkem kaasatakse valitsemisse väliseid osapooli nagu kodanikuühiskond, ettevõtete esindajad jt, seda vähem esineb riigis korruptsiooni. Antud analüüs is mõõdeti ülevalt alla kaasamist (kodanike kaasamine valitsejate poolt). Saame selle teesi ümber keerata ning öelda, et selleks, et valitsejad kodanikuühiskonda ning erasektorit rohkem kaasaksid, on meil tarvis veelgi professionaalsemaid ja aktiivsemaid kodanikke, kes tahavad ja lausa nõuavad kaasrääkimise õigust.

On aga naiivne eeldada, et kodanikud muutuvad aktiivseks üleöö - teadmisi ja julgust osaleda tuleb arendada juba lapsest peale. Kaasav eelarvestamine ongi tööriist oskuste ja väärustute arendamiseks ning kooli kui organisatsiooni kultuuri kujundamiseks. Demokratia algab koolist!

Milliseid ideid õpilased välja pakuvad?

Õpilastel tavaselt mõtteist puudu ei tule, kuid alati saab palli veerema panemiseks nii õpetajatele kui õpilastele näiteid tuua selle kohta, mida varem on tehtud. Välimaiste näidete põhjal on ideedena välja käidud näiteks kunstija sporditarvikute soetamist, esinejate kutsumist kontserdiks või mõttehommikus, teraapiakoera palkamist, vaikuseruumi loomist ja kooli rohepööret vihmaassi komposti ja vihmavee kogumise kaudu. 2020/2021 õppeaastal viidi kaasava eelarvestamise raames ellu järgmised ideed:

- Tartu Annelinna Gümnaasiumi soetati projekti tulemina õhuhokilaud;
- Tallinna Rahumäe Põhikoolis renoveeriti õueklass, soetati koolihoovi võrkkiiged ning loodi muusikalised vahetunnid ja kooliraadio;
- Keeni Põhikooli loodi pisiloomaaed ning õueklass; ja
- Rapla Gümnaasiumi soetati lauatennise lauad ja tarvikud ning välitoolid.

Tagasiside õpilastelt

Küsisisme, miks õpilased kaasavat eelarvestamist teistele soovitaksid ja saime vastuseks:

- See annab noortele võimaluse eneseväljenduseks ja oma ideede avaldamiseks.
- Soovitan, sest tänu demokraatlikule otsusele saavad kasu võimalikult paljud.
- See paneb õpilasi mõtlema kõikide pisidetailide peale.
- See on hea viis õpilastel koolielu panustada.
- Annab õpilastele mõista, mis on eelarve. Õpilased saavad ka teada, kuidas küsida hinnapakkumisi.
- See on hea kogemus, mida on tulevikus vaja.
- Tegelikult on see tore üritus, mis toob koolipere kokku ning on lihtsalt huvitav vaadata, kuidas õpilased oma ideid välja pakuvad.
- Soovitaksin, sest see annab võimaluse avaldada oma arvamust ennast ning teisi kaasõpilasi puudutavates teemades, mis omakorda aitavad luua parema õpikogemuse ja -keskkonna.
- Sest õpilased on suur koolikogukonna osa ja väga oluline, et nad eelarvestavad.
- Sest see aitab teada saada, kuidas koostatakse eelarvet ja kuidas töötada grups.

Kuidas kaasavat eelarvestamist läbi viia?

Kaasava eelarvestamise läbiviimine pole kindlasti keeruline protsess, küll aga nõuab see läbimõeldud ning sihikindlat tegutsemist. Toome järgmisena välja etapid, millest üks hea projekt meie senisele praktikale tuginedes koosneda võiks, ning jagame õpetajate tähelepanekuid ja soovitusi. Kindlasti võib (ja vahel isegi tuleb!) protsessis iga kooli erisusi arvesse võttes teha muudatusi. Nagu plaanidega ikka, on õnnestumise tagamiseks hea säilitada paindlikkus ja loomingulisus.

Ettevalmistus

Juhtkonna toetus. Kuigi enamasti on projekti algatajaks koolis mõni õpetaja või huvijuht, kes omakorda juhtkonnalt projekti käivitamiseks toetuse saab, ei pea see muidugi nii olema – Elva gümnaasiumi (esimesena Eestis kaasavat eelarvestamist koolis rakendanud kooli) idee algatajaks oli kooli direktor ning elluvjjaks arendus- ja noorsootöö juht. Igal juhul on kaasava eelarvestamise õnnestumise eeltingimuseks, et projektil on omanik ehk **eestvedaja** ning ressurss ehk **eelarve**.

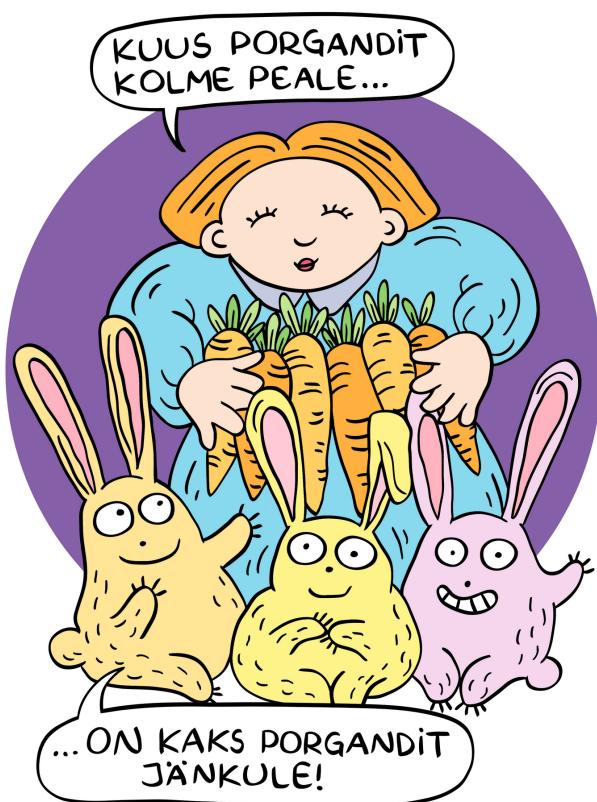
” Millal kaasavat eelarvestamist läbi viia?

Kogemuse põhjal soovitame sügist, kui
õppetöö pole niivõrd pingeline. Lisaks
tunnevad ka lõpuklassid sel juhul suuremat
motivatsiooni kaasa lüüa, sest saavad
loodetavasti tehtud töö vilju maitsta.

Nagu kohalikes omavalitsusteski, on kooli puhul projekti eelarve osake kooli enda eelarvest. Summa ei pea olema suur – koolid on projektile eraldanud 250 eurost 2000 euroni. Kooli võimaluste piires tuleks kaaluda järgmist:

- Mitut ideed võiks protsessi tulemina toetada? Kõige lihtsam on teostada üks idee ning tagada sellele korralik lahendus. Nagu kohalikes omavalitsustes, võivad koolid eelarve jaotada ka kahe või rohkem idee vahel. Võitu saab jagada enim hääli saanud ideede vahel, kuid võimalus on jagada ka õppeastmete või ideekategooriate vahel. Elva gümnaasiumis jaotatakse eelarve näiteks pooleks 1.-6. ja 7.-12. klasside vahel.

- Kui mõjus või nähtav võiks projekti tulem ehk võitnud idee(d) olla? Kuigi kallis asi pole tingimata parem, saab suurema eelarve korral mõelda parema kvaliteediga või rohkematele asjadele, mida seega rohkemad õpilased kasutada saavad.
- Millised klassid projektis osalevad? Siinkohal pole piiranguid, kuid arvesse tuleb võtta inimressurssi, kes projekti vedamisega tegelevad. Suuremates koolides tasub töökoormuse haldamiseks piirata klasside arvu, kes ideid esitada saavad. Näiteks võib määrata, et ideid esitavad 5.-12. klasside õpilased või ainult teatud klass.
- Lähtuda tulebki enda võimalustest ning miks mitte alustada väikselt ja sihtrühma järgmisel korral suurendada. Rahumäe põhikool viis 2020/2021 õppeaastal kaasava eelarvestamise läbi 6. klassi paralleelides, sidudes projekti otseselt ühiskonnaõpetuse õpiväljunditega.
- Kaasavat eelarvestamist saab mitmekülgseks lähenemiseks siduda just ainetundidega: demokraatia, korruptsiooni ja vabade valimiste teemat ajaloo- ja ühiskonnaõpetusega, eelarve koostamist matemaatikaga ja ettevõtlusõpetusega ning kampaaniamaterjali loomist informaatika- või meediaõpetusega. Nii mõnelegi õpilasele on motiveeriv saada idee arendamise eest hinne, mistõttu saab osalemist siduda näiteks uurimistöö, projekti või konkreetse õppeainega.

”Võib tunduda, et algklasside kaasamine pole sellises keerulises teemas lihtne ega mõistlik, kuid vahel juhtub hoopis teisiti. Kõige enam kogus Keeni Põhikoolis hääli näiteks 1. klassi õpilaste idee miniloomaaia loomisest.

” Nipp: ühilda projekt õpiväljundite või aineteega. Riklikus õppekavas on ühiskonnaõpetuse eesmärgina välja toodud, et kooliõpilased saaksid omandada sotsiaalse kirjaoskuse: teadmised, oskused ja hoiakud ühiskonnad toimimiseks ja oluliste otsuste tegemiseks.

Selleks, et eestvedaja endale liialt palju kanda ei võtaks, on mõistlik leida endale lisaväge. Et mitu pead on ikka mitu pead, on hea moodustada **töörühm**, mille liikmetel on selged vastutusvaldkonnad. Töörühma võivad kuuluda ka **mentorid**, kes on valmis õpilasi ideede arendamisel aitama nii sõnastuse, põhjenduse, eelarve kui läbirääkimiste osas hinnapakkumiste küsimisel. Kuigi vajalike mentorite arvu on keeruline ette arvata, võiks koolist leida mõned õpetajad ja töötajad, kes oma teadmistega õpilasi toetavad. Praktika näitab, et mida rohkem kooli inimesi on kaasatud, seda tugevamaks muutub kogukonnatunne kooli sees.

Töörühma ülesanne on otsustada, millised on pakutud ideede **tingimused**, projekti **ajakava ja kommunikatsioon**.

Oluline on ette teavitada, millistele tingimustele pakutavad ideed vastama peavad. Koolil on siinjuures mitmeid valikuid. Mõelda tuleks:

- Kas idee on kasutatav kogu kooli jaoks (mitte vaid poistele või tüdrukutele või teatud klassile) või aitab kaasa ebavõrdsuse kaotamisele (sel juhul ei pruugigi olla kõigile kasutatav)?
- Kas idee võib olla ühekordne (näiteks mõni üritus) või peab olema jätkusuutlik (ese jäab püsima, üritust saab kuludeta korrrata)?
- Kas idee ei või kaasa tuua täiendavaid ebamõistlikke kulutusi või võib see olla ka osa mitmeaastasesest plaanist?
- Kas ideid saavad esitada vaid grupid (soovituslik 2-6 inimest) või ka üksikud õpilased?

Iga kool on erinev, kuid projekti elluvimiseks ehk ideekorjest lõpphääletuseni tasub varuda kokku **8-12 nädalat**. Ajakava planeerimisel on hea paika panna indikatiivsed kuupäevad, millal ületatakse järgmised verstapostid:

Ideekorje ehk mõttetalgud

Soovitatav on ideekorje läbi viia töötoas, millest võtavad osa kõik või teatud arv õpilasi. Et ettevõtmine on paljude jaoks uudne, on töötuba hea koht, kus rääkida lahti nii kaasav eelarvestamine, kooli eelarve ülesehitus kui antud projekti eesmärk. Ideekorje jooksul saavad õpilased välja pakkuda esmased ideed, mida koolis kaasava eelarvestamise raames teha võiks. Viimistlemata ideede saamine on kogemuse põhjal väga kasulik! Näiteks võib välja tulla nii mõnigi viga või probleem, millest õpilased pole kellelegi rääkinud ja mis on kergesti lahendatavad. Välja võib tulla ka ideid, mis on kaasava eelarvestamise jaoks liialt suured (näiteks basseini või uisuväljaku ehitamine) ning see annab võimaluse kohe õpilasi tagasisidestada, miks see kooli eelarvest välja jäab. Ideekorjel saavad õpilased juba moodustada grupid teatud idee arendamiseks või koguda mõtteid ja need järgmises etapis esitada.

” Ideekorje tulemused tasub alles hoida järgmiseks aastaks - ehk saab nii mõnestki uue projekti seeme.

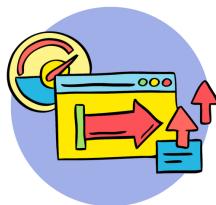
Õpilaste pakutud ideede puhul oli näha ka mõjutatust ajast, mil ideid koguti. Nt talvisel ajal pakuti välja vajadust pleedide, kott-toolide jm järele. Kevade saabudes tulid aga ideed väliõppereklassi renoveerimiseks, vörkkiiged kooliaeda jne.

Näide töötoa ülesehitusest, mida saab läbi viia nii füüsiliselt kui veebis, kasutades ideede kogumiseks rakendusi nagu Mentimeter, sli.do või Google Forms:

- Kohaliku omavalitsuse esindaja tutvustab kaasavat eelarvestamist linnas või vallas, sh tulemusi; (10 min)
- Kooli direktor räägib, kuidas koostatakse kooli eelarvet, mis on selle maht ja kuidas toimub avalikus sektoris asjade soetamine; (10 min)
- Kaasav eelarvestamine meie koolis: mis on selle eesmärk, millised on ajakava ja ideede tingimused? Miks peaksin just mina osalema? (läbivija Korruptsionivaba Eesti või kooli eestvedaja; 15 min)
- Ideekorje: mis saaks meie koolielu veel paremaks teha? Õpilased kirjutavad üles oma esmased ideed, soovi korral juba koos nimega, kes ideed edasi arendab; (10 min)

- E-platvormi tutvustus koos digiallkirja selgitusega (läbivija Eesti Koostöö Kogu või kooli eestvedaja; 10 min);
- Kokkuvõte: millised ideed laekusid ja mis saab edasi? (5 min)

Kestus kokku: 55 minutit

Ideede arendamine

Esmaste ideede esitamise tähtaeg. Vaheaegadest ja muudest koolitöö kohustustest olenevalt võiks ideekorje ja esmaste ideede esitamise vahele jäätta 2-3 nädalat. Dubleerivad ideed saab omavahel liita või paluda neid erinevamaks muuta. Esitamisele järgneb töö mentoritega, kes aitavad puudusi kõrvaldada ning ka mittesobivaid ideid välja prakida.

Lõplik ideede esitamise tähtaeg. Selleks ajaks tuleks idee vormistada plakatiks, videoks või muuks kampaaniamaterjaliks ja laadida e-platvormile. Piisata võiks taas 2-3 nädalast.

Kampaania ja teavitus. Korraldada saab näiteks eraldi ürituse, kus ideid tutvustatakse (nii füüsiliselt kui veebis), või ette näha periood, mille jooksul kampaaniamaterjalid koolis või e-platvormil üleval on. Eesmärk on suunata õpilasi lähenema loominguliselt ja mõtlema, miks teised just seda ideed toetama peavad. Näiteks saab piljardilaua puhul välja tuua, et mäng arendab strateegilist mõtlemist, käe- ja silmakoordinatsiooni; lauatennis matemaatilist mõtlemist – meeldiv on ühendatud kasulikuga!

Hääletamine

Viimases etapis on võimalus simuleerida päris valimisi ning seda nii füüsilisel kui e-hääletamise kujul. Et tegemist on kogu kooli jaoks olulise projektiga, võib hääletusõiguse anda kõikidele õpilastele ning töötajatele. Mõistlik on selleks kaht viisi kombineerida:

- **E-hääletamine** toimub e-platvormil <https://kaasavkool.rahvaalgatus.ee/>, kuhu on lisatud kõigi valimisõiguslike isikute isikukoodid. Seejärel saab õpilane või töötaja valida enda lemmikidee ning oma valiku digiallkirjaga kinnitada – just nagu päris e-valimistel. E-hääletamine võiks selguse mõttess

toimuda teatud perioodil enne füüsolist hääletamist, et vältida topelthääletamist. Isikukoodide kasutamine Kaasava Kooli platvormil on kooskõlastatud Andmekaitse Inspeksiooniga, kust kinnitati, et isikukoodid ei kuulu delikaatsete isikuandmete alla. See tähendab, et isikukoodid on tavalsed isikuandmed ja nende kasutamisele ei ole seatud rohkem piiranguid kui näiteks inimese nime või sünniaja kasutamisele. Enda koolile pesa loomiseks võta ühendust Eesti Koostöö Koguga info@kogu.ee.

- Et mitte kõigil pole ID-kaarti või selle paroole, on kasulik pärast e-hääletamise lõppu avada hääletamiseks **valimiskastid**. Valimiskasti antud häääl tühistab e-hääletamise teel antud hääle. Kasti juures tuleb end dokumendi ja isikukoodiga identifitseerida ja nimekirja panna allkiri. Sedelid on templiga märgistatud ning hääletaja libistab sedeli ise valimiskasti. Häälte lugemisel on kasulik kaasata õpilastest **vaatlejad**, kelle terava pilgu all lugemine käib. Nii on õpilased päris valimisteks valmis!

” Et süvendada õpilaste oskusi veelgi,
soovitame demokraatiatrenni!

Demokraatiatrenn (*Democracy Fitness*) on aktiivne treeningprogramm, kus tugevdatakse demokraatia arenguks vajalikke “lihaseid” nagu aktiivne kuulamine, suuline eneseväljendus, erimeelsus, kaasatõmbamine, kompromiss, empaatia, oma arvamus, aktivism. 2020/2021 õppeaastal kaasava eelarvestamise raames toiminud demokraatiatrennidega jäi rahule või väga rahule $\frac{3}{4}$ osalenud õpilastest.

Mida varem trenne läbi viia, seda rohkem saavad grupid omandatud oskusi praktikasse panna!

Vaata lähemalt:

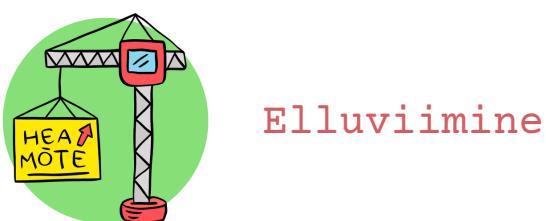
www.arvamusfestival.ee/demokraatiatrenn

Et õpilased oskaksid kooli teise pilguga vaadata ning osalemiseks valmistuda, on oluline läbi mõelda projekti **kommunikatsiooniplaan**. Hea on juba enne ideekorjet õpilasi projektist teavitada ning võimalusel see siduda ainetundides

käsitletavaga. Kindlasti saab kooli ekraanidel või seintel kuvada projekti plakatit, veebis jagada eelinfot ja lasta klassijuhatajatel projektist rääkida. Nii saab tagada, et ideekorjes osaleb võimalikult palju õpilasi ning keegi pole jäänud kõrvale lihtsalt seetõttu, et ta projektist midagi ei teadnud. Lisaks on kasulik lapsevanemaid teavitada infokirja ja laiemat avalikkust näiteks kohaliku lehe kaudu.

Teavitus võiks olla läbi mõeldud kõikide etappide raames. Kokkuvõtteid toimunust, näiteks ideekorjel laekunud ideedest, tasub kombineerida tähtaegade kordamise ning aktiivsele osalemisele ärgitamisega. Hääletuselminevatele ideedele võib korraldada nn showroomi või etteastete päeva. Õpilasi tasub kooli poolt pakutud võimalustele lisaks utsitada looma kampaaniamaterjale, mida on lihtne sotsiaalmeedias ja kooliveebis jagada.

” Sõnakasutus on oluline! Kas “ideekava” ja “eelarve” kõlavad keeruliselt ja tüütult? Meie jaoks võib-olla mitte, kuid (eriti noortele) õpilastele ilmselt küll. “Mõtteid arendada” ja mõelda, “palju asi maksab”, on ehk lihtsam.

Elluviimine

Mõelge läbi, **kes viib võitnud idee ellu**. Õpiväljundite osas on hea teha õpilaste ülesandeks võrdlevate pakkumiste küsimine, läbirääkimine ja tellimine. Nooremate õpilaste puhul ei pruugi see olla aga mõistlik.

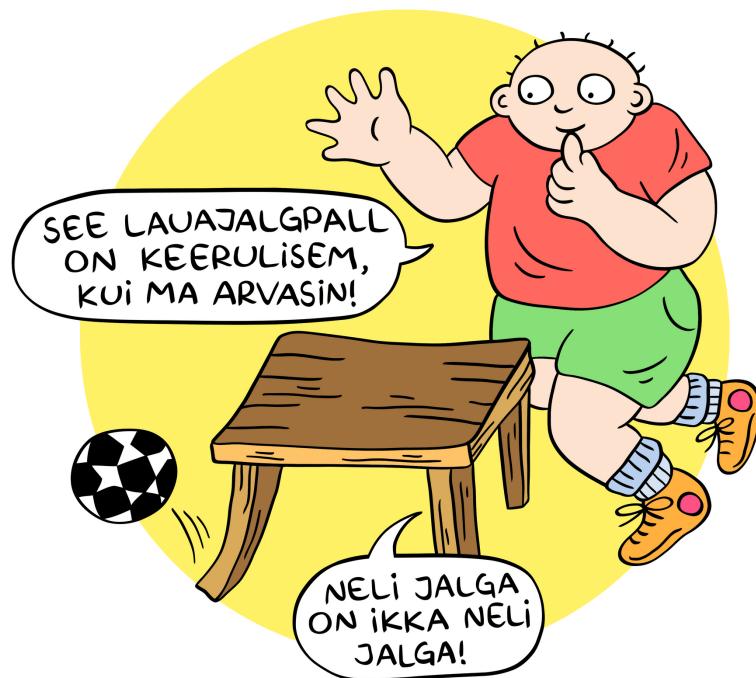
Rapla Gümnaasiumi õpilased soovisid kooli õuealale paigutada kooli arhitektiga kooskõlastatud välitoole, kuid algse hinnapakkumisega oleks eelarve raames saanud vaid ühe tooli. Mentori mahitusel selgitasid õpilased, et tooli soovitakse osta kaasava eelarvestamise raames koolile ning seda kuuldes pakkus ettevõte lubatud eelarve sees lausa nelja tooli. Küsija suu pihta ei lööda!

Kui võitja(d) on selgunud ja idee(d) teostatud, tasub koolipere võitnud projektide **avamispeoks** kokku kutsuda, et koos meeletele tuletada, mis tehtud sai, kui palju ideid laekus, milline oli valimisaktiivsus, ning pidulikult uus ese või sündmus avada. Miks mitte panna esemetele väikesed sildid, millise projekti raames ja millal antud idee teostatud sai. Need jäavad pidevaks meenutuseks, mida kõike tänu aktiivsele osalemisele korda saata on võimalik.

Projekti kokkuvõtete tegemine

Et projekti järgmine kord veel paremini teha, tasub planeerida eraldi aeg kokkuvõtete tegemiseks, mille jooksul kogutakse tagasisidet nii õpilastelt, mentoriteilt kui töörühma liikmetelt. Uurida võiks muuhulgas:

- Kas projektiperiodi pikkus ja ajakava olid mõistlikud?
- Kas ideid laekus piisavalt? Kui ei, siis miks?
- Millist sorti ideid laekus? Kas on mõni idee, mille saab ka projektiväliselt ellu viia?
- Kas eelarve ja võitnud ideede hulk oli piisav?
- Kuidas sujus õpilaste töö mentoritega?
- Kui suur oli hääletamise osalusprotsent? Kas see oli piisav või oleks hea seda tõsta? Võrdluseks: Tallinna kaasava eelarvestamise hääletusest võttis 2021. aastal osa üle 5% hääletusõigusega isikutest, Rapla Gümnaasiumi puul oli aktiivsus üle 32%, 2017. aasta Eesti kohalikel valimistel 53.3%.
- Kas ollakse valmis ka järgmisel aastal kaasa lööma? Mida järgmine kord igaüks paremini või teisiti veel saab teha?

Õpilastelt on hea koguda tagasisidet anonüümse küsimustiku abil. Näite sellest leiad käsiraamatu lõpust.

Kaasavaks eelarvestamiseks on teisigi viise – eelnev on vabaühenduse Korruptsionivaba Eesti, Eesti Koostöö Kogu ja pilootprojektis osalenud koolidega läbi katsetatud, kuid igale koolile jäägu võimalus oma tee leida!

Kui kaasavat eelarvestamist on juba mitmeid kordi läbi viidud, on võimalik kuulutada kohe välja ideekonkurss, kuhu oodatakse viimistletud projekte. Et kõikide õpilaste aktiivne osalema ärgitamine on sel juhul piiratum, võib juhtuda, et ideid laekub vähem või esitavad neid juba nagunii aktiivsed õpilased. Seda teed minnes on seega kasulik korraldada infotund või muu üritus, kus projekti tutvustatakse ja õpilased küsimusi esitada saavad.

Võimalikud edasiarendused – julge katsetada!

Kaasava eelarvestamise eesmärk võib olla ka hoopis mõne ühiskondliku või sotsiaalse probleemi lahendamine. Šotimaal on näiteks püütud lahendada ebavõrdsust ja laste vaesust. Selle raames arutati koos laste ja lastevanematega, mis on koolis käimise kulud perede ning projekti raames püüti leida lahendusi, kuidas seda kulu piiratud võimalustega perede jaoks vähendada. Näiteks pakuti välja hommikusöögi klubid, kus lapsed hommikul enne kooli algust sooja toitu saaksid; kodutöö klubid, kus õpilased pärast kooli abi saaksid, kuniks vanemad tööl on; IT-vahenditele kergema ligipääsu tagamine jms.

USA-s on eriti suuremates koolides praktiseeritud näiteks õpilastest juhtrühma loomist. Paarikümnest õpilasest koosnev grupp viib ise läbi ideekorje, uuringud, mille käigus küsitletakse õpilasi pakutud ideede vajalikkuse ja sisu osas, ning arendab need projektideks. Kuigi sel juhul pole arendamise faasi kaasatud kõik õpilased, annab see projekti suures plaanis siiski õpilaste juhtida. Häälletada saavad lõpuks endiselt kõik õpilased ja kooli töötajad.

Rohkem infot ja näiteid leiab kompetentsikeskuses People Powered (www.peoplepowered.org), kuhu on koondatud uuringuid, raporteid ja materjale kaasavast eelarvestamisest koolides, ülikoolides, riiklikul ja kohalikul tasandil üle maailma.

Näidisankeet ideede esitamiseks

Mida muudaksid koolis Sina?

Sul on (*summa*) eurot - esita oma idee!

Mis on su idea? Soovitus: mõtle välja mõni tabav ja kujundlik lause, mis toob naeru suule!

Mis on su idea eesmärk ja sisu? Too välja, miks just sinu idea on kõige parem, mida sellega saavutada tahad ning kuidas saavad kõik õpilased sellest kasu ja osa.

Palju su idee maksma läheb?

Esita detailne eelarve koguste, ühikute hinna ja selgitusega. Kindlasti võrdle enne hindasid erinevate poodide vahel. NB! Jälgi ka, et käibemaksuga lõppsumma jäeks eelarve piiridesse.

Lae e-platvormile üles või lisa siia link materjalist, mille abil oma ideed teistele tutvustad (nt fotod, plakatid, joonistused, videod)

Kes on idee autorid (nimed või gruvi nimi, klass/lend)?

Anonüümse tagasisidestamise küsimustiku näidis õpilastele

1. Kui tihti kaasatakse Sinu arvates õpilasi kooli kogukonna jaoks oluliste otsuste tegemisse?
  - Alati või peaaegu alati*
  - Tihti*
  - Mõnikord*
  - Väga harva*
  - Neid ei kaasata üldse*
  - Ei tea*
2. Mil määral nõustud väitega, et kõiki õpilasi kaasatakse kooli kogukonna jaoks oluliste otsuste tegemisse?
  - Täiesti nõus*
  - Pigem nõus*
  - Neutraalne*
  - Pigem ei ole nõus*
  - Ei nõustu üldse*
  - Ei tea*
3. Kui tähtis on Sinu arvates, et õpilased osalevad kooli eelarve üle otsustamises?
  - Väga tähtis*
  - Tähtis*
  - Neutraalne*
  - Ei ole tähtis*
  - Ei ole üldse tähtis*
  - Ei tea*
4. Kas Sulle meeldis enda kooli kaasava eelarvestamise protsess?
  - Väga meeldis*
  - Meeldis*
  - Neutraalne*
  - Ei meeldinud*
  - Üldse ei meeldinud*
  - Ei tea*
5. Miks Sa kaasavat eelarvestamist teistele õpilastele soovitaksid või ei soovitaks? *(avatud vastus)*
6. Kas tahaksid, et kaasav eelarvestamine toimuks Su koolis iga aasta?
  - Jah*
  - Võib-olla harvemini*
  - Ei*
  - Ei tea*
7. Kui kaasav eelarvestamine Su koolis kordub, mida teksid Sina teisiti? *(avatud vastus)*

Märkmed ja tähelepanekud

